

Eugen Andreanský: Možné svety z pohľadu logickej sémantiky a analytickej filozofie

Košice, UPJŠ 2010. 202 s.

Súhrnná publikácia Eugena Andreanského *Možné svety z pohľadu logickej sémantiky a analytickej filozofie* predstavuje zaplnenie medzery na slovenskom a českom publikačnom poli. Čiastkové práce, ktoré sa touto problematikou zaoberajú, ako napr. zborník Vojtecha Kolmana *Možnosť skutočnosť, nutnosť*, ďalej práca českých kolegov Petra Dvořáka a kol. *Modalities in analytic metaphysics*, prípadne publikácie Mariána Zouhara *Rigidná designácia* a *Podoby referencie* alebo staršie skriptá Jána Szomolányiho *Neklasické logiky*, sú síce dielami vysokej kvality, napriek tomu je však recenzovaná publikácia tá, ktorá zaplňa isté biele miesto, ktoré jestvovalo z dôvodu absencie súhrnnej práce, mapujúcej oblasť logiky a sémantiky možných svetov. V anglosaskom svete by zrejme v súčasnosti vydanie podobnej práce neodpovedalo princípom Ockhamovej britvy, v našich geografických šírkach je naopak Andreanského publikácia niečím novým.

Úvodná kapitola je vstupom do problematiky cez nárys jej histórie. Autor približuje aktualizmus Johana Dunsca Scota, ktorý s pojmom možný svet ešte nenarábal. Uskutočniteľné veci majú podľa neho miesto v myslí božej. Pre veci tu zastúpené platí požiadavka logickej nekontroverznosti. Ak môže vec jestvovať, musí byť v prvom rade logicky možná. Scotus si myslí, že jedno individuum môže jestvovať vo viacerých možných stavoch vecí, ktoré však predsa v iných možných svetoch môžu charakterizovať odlišnosti oproti skutočnému svetu. Nasleduje opis základných myšlienok Leibnizovho posibilizmu. Leibniz je pôvodcom používania termínu možný svet. Skutočný svet identifikuje so stvoreným svetom, ktorý je podľa neho – ako je známe – najlepší z možných. Leibniz postupuje od plurality možného sveta k jednému skutočnému, nie naopak, čím sa vyčleňuje ako possibilista. Práve on rozvinul myšlienku sémantiky možných svetov pre interpretáciu modálnych operátorov. Istú úlohu v dejinách tejto oblasti mal aj Ch. S. Peirce. Aj keď je interpretácia jeho úvah v tomto smere nejasná, plne sa usiloval zisťovať možnosti usporiadania sveta. Uvedomoval si rozdiely medzi logicky možným a opisne epistemologicky stanoveným svetom. Zrejme sa skôr prikláňal k prioritnému opisovaniu možných svetov cez epistemologické než cez logické modalities. K problematike prispel aj Wittgenstein. Tento uvádza kombinatorický možné, a nie logicky možné svety. Rozdiel spočíva v tom, že v kombinatorických možných svetoch môžu nastávať situácie, ktoré nezobrazujú stavy vecí, napr. výroky $P(a,a)$; $P(b,b)$; $Q(a,a)$; $Q(b,b)$ v skutočnosti hovoria iba o reflexívnych vzťahoch k sebe. Ak máme kombinatoricky možné svety redukovať na wittgensteinovsky povedané stavy vecí, zostane 16 možných svetov. Ďalším filozofom, ktorý prispel k analýze danej problematiky, bol Rudolf Carnap, významný priekopník sémantickej modálnej logiky. Sám sa odvoláva na Wittgen-

steina a na Leibniza. Opiera sa o pojem stavový opis. Je to maximálna konzistentná trieda výrobkov, určená množstvom všetkých konštánt v jazykovom systéme. Carnap zaviedol termín individuový pojem. Je to funkcia z možných svetov do individuí, funkcia, ktorá stavovému opisu priradí príslušnú individuovú konštantu. Andreanský podáva kritiku Carnapa, adresovanú mu napr. Quineom, podľa ktorej nerozlíšil medzi rigidnými pojmami a takými pojmami, ktoré potencionálne vyčleňujú v rôznych svetoch rôzne individua. V tomto systéme má premenná tak hodnotovú intenzitu, ako aj hodnotovú extenziu. Autor pritom pokladá Carnapovo riešenie deskripcie problematiky možných svetov za prehľadné.

Quine, významný oponent modálnej logiky, si pochopiteľne v publikácií tohto zamerania musel nájsť miesto. Významný Carnapov žiak jednoducho s výčitkou referenčnej nepriezračnosti nebol ochotný akceptovať intenzionálne objekty, ktoré patrí do množiny modálnej logiky používajúcej kvantifikátory. Autor uvádza niekoľko Quineových príkladov, ktoré dokumentujú paradoxnosť kvantifikovania u referenčne nepriezračných objektov. Quine jednoducho neuznáva intenzionálne entity individuových pojmov, sarkasticky sa pýtajúc, koľko možných tučných a koľko možných chudých mužov je vo vedľajších dverách. Na Quineovu kritiku nadviazali aj iní myslitelia, ktorí vylepšili sémantiku možných svetov novými verziami. Patria medzi nich napr. S. Prior, S. Kripke alebo J. Hintikka.

Pomerne veľký priestor je venovaný D. Lewisovi, o ktorom pojednáva vo veľkej miere druhá kapitola. Posibilizmus charakterizuje autor ako postup konštruovania reálneho sveta na základe mimologických ukazovateľov výberom z mnohých možných svetov. Za najvyhranenejší posibilizmus pokladá autor stanovisko Davida Lewisa. Po opise umiernennej interpretácie Lewisovej teórie možných svetov od R. Stalnakera nasleduje Lewisova kritika „neplnokrvných“ možných svetov. Toto stanovisko nazýva erzacizmus. Lewis rozoznáva tri typy erzacizmu. Prvý je jazykový erzacizmus. Možné svety pokladá za výpovede, konzistentné množiny výrobkov v jazykovej rovine. Obrazový erzacizmus buduje možné svety na základe izomorfizmu, ako príklad je uvedené budovanie možných svetov v diele *Spôsoby svetatvorby* Nelsona Goodmana. Erzacizmus, ktorý nedokáže vysvetliť spôsoby vytvárania erzacových svetov, ktoré reprezentujú, D. Lewis nazýva magickým. Aj keď sa nazýva pravým modálnym realitom, A. Plantinga vyslovuje mienku, že D. Lewis je naopak úplný redukcionalista, pretože vlastnosti redukuje na množiny konkrétnych objektov. Jestvujú exemplifikované objekty, čo nevystihuje spôsoby, akými by potencionálne mohli byť. Nejestvujú možné svety, len skutočne svety, a už vonkoncom nejestvujú nemožné svety. Ak chcú Lewisovi oponenti možné svety v súlade s Quineovou terminológiou vykázat' z ontologického brlohu do sémantiky odtrhnutej od ontológie, pokladá to autor za nešťastné riešenie, ktoré spolu s vodou z vaničky vylieva i dieťa. Na Lewisovu predstavu možných svetov sa podobajú niektoré fyzikálne teórie hlásajúce jestvovanie iných časopriestorov a v špecifickej situácii a tiež Everettova mnohosvetová interpretácia kvantovej teórie, ktorá

je v podstate konzistentná s jeho špeciálnym prípadom transsvetovej totožnosti – s rovnakou históriou dvoch systémov do istého časového momentu. Možné svety inak pokladá za vzájomné oddelené časopriestorovo, kauzálne, indivídua sú v podstate viaceré na jeden možný svet: môžu jestvovať len náprotivky – veľmi podobné, no netotožné indivídua. V závere kapitoly sa nachádza myšlienka, že delenie na aktualizmus a posibilizmus nemusí byť najvhodnejšie a podľa stupňa reality možných svetov jestvuje modálny realizmus a modálny redukcionizmus, pričom D. Lewis využíval oba prístupy, za čo ho Andreanský charakterizuje ako realistu a normalistu zároveň.

Nasledujúca kapitola pojednáva o aktualizme. Jeho základnú tézu postuluje autor ako: všetko, čo jestvuje, je aktuálne. V aktualizme nie sú prijateľne niektoré kontroverzné formuly, ako napr. formula Barcanovej. Určitý priestor na začiatku kapitoly je venovaný Kripkeho modálnej sémantike. Kripkeho modely nahradili dovtedy jednotné pole indivíduí jestvovaním poľa indivíduí v každom možnom svete. V Kripkeho systéme sú uvedené formuly dokázateľné, no sám neprípúšťa konštanty pre kontingentné entity. Podľa Andreanského napokon Kripkeho modely nemôžu byť oporou aktualizmu, lebo vlastne nahrávajú posibilizmu. Pôvodná jednota je totiž rozštiepená z jednej celkovej množiny indivíduí na mnohé množiny poplatné mnohým možným svetom. Ako je známe, Kripke vypracoval aj aktualistický systém, kde je možný transsvetový výskyt indivíduí pomocou rigidných designátorov. Kritici pokladajú toto riešenie za príliš jednoduché, pretože pojem rigidný designátor nevysvetľuje množinu vlastností transsvetovo totožného indivídua.

Filozofom, ktorý manifestačne vystupuje na strane aktualizmu, je aj Alvin Plantinga. Je to esencialista, pre ktorého sú možnými svetmi možné stavy vecí. Za esenciálnu vlastnosť pokladá každú, ktorú má vyskytujúci sa objekt v každom možnom svete. Hovorí, že jestvuje kniha o svete *W*, pričom v každom možnom svete jestvuje kniha, ktorá je možnosťou propozícií. Kniha o aktuálnom svete je množinou pravdivých propozícií. Množina kníh sa pritom nemení vzhľadom na vypovedanie o rôznych možných svetoch. Je mnoho čisto možných svetov, ale jeden je aktuálny. Esenciálna vlastnosť sa prenáša zo skutočného sveta do všetkých možných svetoch, jedná sa o α – transformáciu. Esencia sa môže vyjadrovať rôzne ako scotovská haecceitas, ako individualizujúce vlastnosti. Nemusí byť vyjadrená v každom možnom svete, ale v nejakom áno. Môže byť chápaná aj ako enkaptická vlastnosť.

Je to exemplifikovaná vlastnosť v nejakom svete – a pre každú indexovo viazanú vlastnosť na svet platí, že buď jej doplnok vyplýva z exemplifikovanej vlastnosti, alebo indexovo viazaná vlastnosť vyplýva z exemplifikovanej vlastnosti. Najmenšia enkaptická vlastnosť pritom vyplýva z každej s ňou koexemplifikovanou vlastnosťou skrz svetovo–indexovú vlastnosť. Publikácia uvádza aj kritické argumenty k pojmu indivíduová esencia (haecceitas), napriek tomu ho hodnotí ako vplyvný a prítiažlivý.

Aktualizmus rozpracoval aj Róbert M. Adams, ktorý priniesol termín *svetový príbeh*. Posibilistickú explanáciu aktuálnosti silne kritizuje vyvracaním niektorých posibilistických názorov. Výber aktuálneho sveta bohom je jednoduché vyhováranie sa na vyššiu inteligibilnú bytosť. Svet, v ktorom sa odohráva lingvistická rovina výpovede, tiež nemusí byť práve aktuálnym svetom, čomu vážne protirečí problém transsvetovej totožnosti. Ak jestvujú možné svety, v ktorých človek pristane na Marse roku 2100, a jestvujú i také, v ktorých sa to nestane, potom je v zmysle klasickej dvojhodnotovej logiky problematické podať zmysluplnú výpoveď o pravdivosti viet „Človek aktuálne pristane na Marse roku 2100“ a „Človek nepristane na Marse 2100“. Výraz „tento možný svet“ môže v istej situácii dokonca súčasne označovať rôzne možné svety. Potom je problematické hovoriť o udalosti vo viacerých možných svetoch a je lepšie hovoriť o svetovo-viazaných individuách. V posibilizme nejde viazať jeho individuum na jeden svet. Napokon ak aktuálnosť sveta stanovíme ako vo svete možných svetov neanalyzovateľnú, potom nedokážeme určiť rozdiel medzi aktuálnosťou aktuálneho sveta a možnosťou aktuality u možných svetov. Adams rieši uvedené námietky cez svetové príbehy, t.j. konzistentné množiny propozícií, množina obsahuje buď propozíciu, alebo jej negáciu, pričom možnosť propozície závisí od pravdivosti vo svetovom príbehu, čo nastáva, ak je jeho členom. Aktuálny svet má potom pravdivé všetky v ňom pravdivé propozície, kým ostatné možné svety obsahujú aj nepravdivé propozície.

Z aktuálnych pozícií za zmienku stojí pozícia McMichaela. Jeho aktualizmus sa zakladá na pojme roly. Je to čisto kvalitatívna vlastnosť, nezahŕňajúca odkaz na individua. Exemplifikovateľnosť roly spočíva v tom, že niektoré roly v možných svetoch obsahujú vlastnosť prístupu aktuálnej role individua. Ch. Menzel úplne zavrhuje pojem možný svet (*no-worlds approach*). Chyba posibilistov spočíva podľa neho v tom, že Kripkeho modelom pre modálnu logiku pripisujú platnosť a dopad Tarského modelov pre nemoďálnu logiku relativizujú. B. Linsky a E. Zalta ako predstavitelia nového aktualizmu uvažujú o tzv. nekonkrétnych objektoch. Práve tieto sú v našom svete aktuálne jestvujúce ako nekonkrétne, ale v inom možnom svete môžu byť konkrétne.

Vlastný typ aktualizmu vypracoval i Nikolas Rescher. Vychádza od aktuálne jestvujúcich individuí, od ktorých sa dá prejsť pomocou kombinácií individuí k možným svetom. Nie každá kombinácia je možná, podľa toho hovoríme o logickej inkompozibilite – nekompabilite na základe logickej nemožnosti, nomickej inkompozibilite – nekompabilite na základe empirických ukazovateľov a metafyzickej inkompozibilite – princípu nerozštiepenia individua vo viacerých možných svetoch. Nositeľom identity individua nerozlíšiteľných kvalít v rôznych svetoch je jeho meno. Pri konštrukcii je teda primárny aktuálny svet. Tento druh aktualizmu je súčasne späť s esencializmom. Možné svety majú charakter konštrukcií pomocou intelektu, sú projektované v jazyku ako možné deskripcie.

Ako posledná aktualistická modifikácia je predstavená pozícia Davida M. Armstronga, kritika Leibniza, erzacizmu i D. Lewisa. Jeho teória je kombinatorická. Okrem iných ho ovplyvnili Wittgenstein i Quine. Uznáva jednoduché indivídua, ktoré môžu byť stotožnené s bodmi. Ďalej uznáva jednoduché, nezložené vlastnosti, podobne i jednoduché vzťahy. Z nich sú skladané možné stavy vecí, ktorých ľubovoľné kombinovanie tvorí možný svet. Armstrong ich po istej úprave volá wittgensteinovské možné svety. Podstatné je, že sú však iba fikciou, aj keď je možné o nich referovať. Logický priestor je kniha všetkých možných fikcií. Jestvovanie cudzích univerzálií pokladá za možné len doxasisticky. Cudzie indivídua sú možné. Avšak ich identita je problematická, autor poukazuje na výstižnosť Quineovho kritického sloganu *žiadna entita bez identity* pre tento prípad. Využitie cudzích univerzálií jestvuje napríklad pri generovaní nových kvalít vo fyzike, ako sa pokúša o modifikáciu Armstrongovho stanoviska S. Glaiser. Námetka znie, že takéto fyzikálne univerzálie nemôžu byť predsa úplne cudzie. Ďalej publikácia vysvetľuje rozdiel medzi možným svetom a doxasisticky možným svetom, pričom rôzne možné svety sa odlišujú, no pri doxasisticky možných svetoch sa o tom len domnievame.

Záverečná kapitola sa venuje neštandardným a nemožným svetom. Patria medzi ne napr. parakonzistentné (nekonzistentné) možné svety, ktoré predstavovali N. Rescher a R. Brandom. V takýchto svetoch izolovane môžu nastať nekonzistentné stavy vecí P a non P , no nikdy ako vnútorne nekonzistentný vlastný stav. Tento systém uznáva niekoľko typov nekonzistentnosti (slabú, silnú, hypernekonzistentnosť a logický chaos), pričom jediná uznaná je slabá nekonzistentnosť, ktorá umožní nastať dvom vzájomne kontroverzným stavom vecí, pričom nevstúpia do vzťahu konjunkcie. Interpretácia ide cez relativitu vzájomne nezávislých informačných zdrojov. E. Zalta zasa rozlišuje neúplne a nemožné, maximálne svety. Nemožný svet je situácia, v ktorej je nemožné, aby boli pravdivé všetky stavy vecí v sústave dané ako pravdivé, je to situácia, ktorá nie je možným svetom. Využitie je možné pri hodnotení nutne nepravdivých výrokov, ako aj pri analýze sémantických kontrafaktuálov s nemožnými antecedentmi.

Možné svety prenikli do literatúry. Fikčné svety v umení sú artefakty, vytvorené rôznymi činnosťami, ktorými je možné tvoriť umenie. Sú znakovými predmetmi. Postavy fikčných svetov sú neaktualizované skutočnosti. Tieto svety prostredkované semioticky sú neúplné. Sú analyzovateľné extenzionálne aj intenzionálne, pričom umelecký implement je zväčša odkrývaný na intenzionálnej rovine. Môžu byť determinované rôznymi druhmi modalít.

V tematike možných svetov vypracoval Jaako Hintikka koncepciu epistemicky možných svetov. Jeho evaluácia koncepcií jazyka je striktno dichotomická, buď je pokladaný za univerzálne médium (Russell, Wittgenstein, Quine, etc.), alebo za kalkul (Booke, Tarski, Gödel). Nemyslí si, že každý epistemický možný svet je i logicky možný. Dôkazom je napr. paradox logického vše vedenia. Teda môžu jestvovať

epistemicky možné, no súčasne logicky nemožné svety. Carnapovským možným svetom vyčíta nutnosť poznania indivíduí. Namiesto nich navrhuje nereifikovateľný pojem indivíduová funkcia. Ona identifikuje jedno indivídium v kontrafaktuálnych svetoch. Ontologický nudizmus Hintikka odsudzuje ako v modálnej logike nefunkčný. V jeho epistemicky možných svetoch neplatí princíp nevyhnutnosti totožnosti ani princíp nerozlíšiteľnosti totožných indivíduí. Indivídium nie je prvotné, ale jeho identifikácia sa deje prostredníctvom svetových línií, presne v súlade známeho Quineovho sloganu, „žiadna entita bez identity“. Nie je to ani cesta Kripkeho rigidných designácií, na druhej strane ani Quineov modalistický pesimizmus. Predpokladom identifikácie cez svetové línie v Hintikkových epistemicky možných svetoch je racionalita presvedčenia. Hintikka i Quine pokladajú za nemožné budovanie modálnej logiky s kvantifikátormi a aletickými modalitami. Jeho koncepcia je v podstate aktualistická, preto autor navrhuje používať v prípade Hintikku radšej pojem možné scenáre než možné svety. Sledovanie vlastnej transsvetovej línie môže byť spojené napr. s hľadaním spoločného základu v čase a v priestore u objektov z odlišných svetov. Autor popisuje i Hintikkové priestorové riešenie identifikácie za pomoci diferenciálnych rovníc, ktoré Hintikka navrhuje napriek epistemickému charakteru jeho modalít. V tomto procese je dôležitý pojem stability. Úloha času a priestoru je v procese hľadania transsvetových línií rovnako dôležitá ako u Kanta.

Eugen Andreanský napísal kvalitnú, ľahko čitateľnú, zaujímavú a prehľadnú publikáciu o problematike možných svetov. Ak jej možno čosi vyčítať, tak azda len to, že Kripkeho prínos do tematiky nie je spracovaný systematicky v osobitnej subkapitole, ale je akoby rozpustený na viacerých miestach knihy. Pozorný čitateľ však určite kontúry Kripkeho sémantiky v publikácií poľahky nájde. Jej význam spočíva v tom, že slovenský a český čitateľ už disponuje kvalitným filozofickým úvodom do problému modalít. Verme, že sa vzhľadom na náklad odkazujúci knihu medzi bibliofilské rarity (150 ks) podarí v dohľadnej dobe jej ďalšie vydanie, alebo bohatšia dotlač.

Marián Ambrozy